

Despre libertate

Așa cum putem afla din lucrarea “Statul Atenian” a lui Aristotel, a fost o vreme în care Solon introdusese în rândul delictelor politice și neparticiparea “din indiferență sau tembelism” a cetățenilor la viața cetății. Cel găsit vinovat urma “să fie despuiat de onoruri și scos din rândul cetățenilor”.

Este interesant modul în care Solon a gândit această problemă. Democrația participativă presupune anumite atribuții pe care cetățeanul trebuie să le exercite pentru ca această formă de guvernare să nu fie pusă în pericol. Opțiunea politică a fiecărui individ în parte este foarte importantă pentru formarea unei majorități care să confere guvernanților autoritatea de a lua decizii și în același timp de a le putea justifica prin încrederea conferită de actul electoral. Fără această opțiune general manifestată nu ar mai putea fi invocată ca justificare a unor decizii mai mult sau mai puțin corecte regula majorității. Iar acest fapt ar diminua cu mult autoritatea puterii în fața societății civile. De aceea, cetățeanului i se oferă anumite drepturi și libertăți individuale pe care, însă, dacă nu le folosește, statul își arogă dreptul de a i le retrage, ba chiar de a-i nega chiar și condiția de simplu cetățean. Este o viziune aparte în ceea ce privește conceptul de libertate. Există libertatea de opinie, libertatea de a vota, libertatea cuvântului, dar nu există libertatea de a opta pentru participare sau neparticipare. Această îngrădire poate duce în final la obstrucționarea și anularea tuturor celorlalte libertăți. Practic cetățeanului atenian i se impunea să-si exercite drepturile democratice, în caz contrar autoritatea statală având posibilitatea de a anula aceste drepturi.

Se pune întrebarea dacă în acest caz se mai poate vorbi sau nu despre libertate. Pentru că, așa cum spunea Friedman, “nimeni nu vă poate sili să fiți liberi. Aceasta este treaba voastră”. Orice constrângere în acest sens înseamnă de fapt o anulare a libertății.

Am dat acest exemplu inspirat din originala democrație a statului atenian tocmai pentru a reliefa limitele libertății. Nu vorbim despre libertate în sensul abstract, filozofic deoarece libertate deplină nu există, nu este altceva decât o utopie. Totuși, nu este lipsit de interes un demers lămuritor în privința limitelor până la care se poate exprima liber un individ din punct de vedere social, politic, economic.

Din legea lui Solon se poate desprinde o concluzie importantă. Libertatea este o noțiune relativă, care poate fi înțeleasă ca atare într-un anumit cadru istorico - geografic și într-o anumită împrejurare, în timp ce într-o altă situație ar putea apare drept formă de manifestare a unei constrângeri.

Pentru a fi mai explicit în argumentare, putem să ne gândim la restricțiile formale care îi sunt impuse unui nevorbitor de limbă engleză ce emigrează în SUA. Deși are dreptul la opinie, are libertatea cuvântului, garantate prin lege, practic acestea nu îi sunt de nici un folos, neputând uza de ele. Neînțelegerea codului de comunicare îi limitează foarte mult sfera de acțiune. Practic, pentru a se putea exprima, va fi nevoit, constrâns să

învețe limba engleză, altfel fiind nevoit să se limiteze doar la contactele cu cei care îi înțeleg propria limbă.

Același lucru se întâmplă cu orice individ care trăiește într-o societate dată: este nevoit să accepte și să-și însușească anumite norme fără de care conviețuirea în interiorul societății respective nu ar fi posibilă, libertățile sale nu ar putea fi exprimate dar nici respectate.

Conceptele de “libertate negativă” și “libertate pozitivă”

Pentru un plus de claritate a celor spuse și a celor ce vor urma, se impune o definiție clară a conceptului de libertate, pentru că, în mod evident, în exemplul de mai sus intră în conflict două tipuri de libertate pe care Isaiah Berlin le numește ca fiind “libertate pozitivă” și “libertate negativă”. Desigur, termenii sunt de natură să contrarieze, dar în fond nu este nimic nou față de conceptul lui Mill despre “libertatea individuală” și “domeniul jurisdicțional al societății” (Economicul, familia, societatea) expus în eseul cu același nume sau conceptul lui Friedman expus în “Capitalism și libertate”.

Libertatea negativă - este acea formă de exprimare a libertății în care orice interferență cu libertățile semenilor este de natură să restrângă libertatea unui individ. Mill spunea că “singura libertate ce merită acest nume este aceea de a urmări propriul nostru bine după cum credem de cuviință”. Tocmai aici stă problema. Este adevărat că doar urmărindu-ți propriul interes poți să atingi maximum de eficiență, însă cum ar arăta o societate în care nu ar exista un minim de reguli prestabilite în interiorul cărora individul să se poată mișca? Acesta ar intra foarte repede în conflict cu o serie de alți indivizi al căror scop poate să interfereze, fie și întâmplător cu cel al individului în cauză. Ce se întâmplă atunci? Trebuie sau nu trebuie să se țină cont de acest lucru? Cine rezolvă conflictul dacă nu există nici un fel de regulă? De aici și până la instituirea unui arbitru nu mai este decât un pas.

Sau ne putem baza pe moralitatea individului, mizând pe faptul că poate acesta își va da seama de nevoile celuilalt și va accepta să le dea prioritate? Însă modelul pe care este construit Homo Oeconomicus la clasici nu este în măsură să ne facă să tragem astfel de concluzii. Este adevărat că Smith spunea în cap. I al “Teoriei sentimentelor morale” că la om “există evident unele principii în natura sa care îl fac să se intereseze de soarta celorlalți”, dar tot el spunea că acesta nu urmărește decât maximizarea profitului cu minimum de efort, și că în acest demers este foarte rațional și perfect egoist.

Nu se poate miza pe atitudinea de moment a individului, el trebuie să respecte anumite reguli formale “care au doar un caracter instrumental, în sensul că se așteaptă ca ele să fie de folos unor indivizi încă necunoscuți, pentru scopurile în care acești oameni vor socoti de cuviință să le întrebuințeze și în împrejurări ce nu pot fi prevăzute în detalii”. Așadar aceste reguli trebuie să fie prestabilite și, în mod fundamental, cunoscute de către toată lumea. Sunt un fel de reguli ale jocului care trebuie respectate de către toți participanții pentru a fi asigurată buna desfășurare a acestuia. Ele nu sunt de natură

restrictivă din moment ce sunt acceptate și însușite de către toată lumea. În aceste limite stabilite, orice acțiune este posibilă a fi desfășurată în propriul interes.

Se pune întrebarea: ce se întâmplă atunci când regulile jocului sunt încălcate? Trebuie să existe o autoritate care să sancționeze acest lucru, un fel de arbitru imparțial care are la îndemână instrumentele necesare pentru a restabili buna desfășurare a jocului. Aici se mai impune o condiție: acest arbitru să fie în mod unanim acceptat. De-a lungul timpului, rolul arbitrului și l-a asumat statul.

Problema care naște în general controverse este cât de extins trebuie să fie acest stat pentru a asigura respectarea legilor deja acceptate? Istoria doctrinelor economice ne poate exemplifica un lung sir de forme de guvernare, de diverse dimensiuni, care de-a lungul timpului au asigurat mai mult sau mai puțin eficient acest lucru. De la statul minimal, "paznicul de noapte" în viziunea clasicilor, până la statul omniprezent, totalitar, fiecare dintre noi poate să aleagă exemplul care-i este pe plac. Un lucru este sigur: statul, oricât de minimal ar fi, trebuie să existe. Conviețuirea în anarhie nu este posibilă. Însă important este ca el să acționeze în anumite limite, să fie un stat de drept. În concepția lui Hayek, acesta ar trebui să le dea indivizilor diferiți aceleași posibilități obiective, regulile să fie aplicate întotdeauna fără excepții, individul trebuind "să prevadă acțiunea statului și să facă uz de această cunoaștere ca de un dat în alcătuirea propriilor planuri".

Unii dintre noi ar fi tentați să creadă că supremația statului de drept ar fi posibilă în orice tip de societate. Nimic mai fals. Numai o societate liberală este compatibilă cu un stat de drept. Restrângerea legislației doar la nivelul legilor formale nu face posibilă funcționarea statului de drept într-o societate centralizată, căci aceasta este nevoită permanent să adapteze cadrul legislativ la multiplele situații noi apărute în economie.

Mill a delimitat foarte bine sfera de înțelegere a noțiunii de libertate, în înțelesul de libertate negativă. El încerca să demonstreze că nu putem vorbi despre libertate decât dacă individul își urmărește binele propriu, prin metode și mijloace proprii, bineînțeles atâta timp cât nu încearcă să lipsească pe alții de binele lor sau să-i împiedice să-l dobândească. În limitele impuse de statul de drept, omenirea nu are decât de câștigat lăsând pe fiecare să trăiască așa cum crede el că e mai bine decât silind pe fiecare să trăiască așa cum li se pare celorlalți că ar fi mai bine.

În concluzie, libertatea negativă este acea libertate rațional posibilă a fi exprimată în cadrul unei societăți guvernate de un stat de drept, care intervine în limitele unor reguli prestabilite numai acolo unde libertatea individuală este încălcată, și în care fiecare individ își exprimă propria libertate până la limita la care aceasta lezează libertatea altui individ.

Libertatea pozitivă este un concept cu un înțeles mai abstract. Stricto sensu, "ea derivă din dorința fiecărui individ de a fi propriul stăpân". Este rezultatul egoismului spiritului uman care vrea să-și satisfacă propriul interes, fără a fi împiedicat de ceva sau cineva în acest sens. Plăcerea de a te simți perfect stăpân în ceea ce privește propria-ti persoană, de

a nu fi sclavul dorințelor nimănui, de a lua decizii numai în funcție de propriile dorințe și nevoi, cam acesta ar fi idealul oricărui adept al libertății totale.

Evident că acest concept este mult mai apropiat de concepția scolii clasice despre libertate. Smith ne spune că individul nu recurge la schimb pentru că este forțat sau din considerente morale ci pentru a-si satisface propriile nevoi. El participă la actul economic pentru că așa a decis în mod liber și benevol și nu pentru că cineva l-ar fi obligat să facă acest lucru. Aparent întâmplător, el satisface și un interes al societății, fără ca o forță exterioară să impună acest lucru. Omul dorește să aibă conștiința statutului său de "ființă ce gândește, vrea și acționează și care își asumă responsabilitatea propriilor alegeri, putând să le justifice pe baza propriilor concepții și finalități".

Dacă aceste alegeri sunt bune sau rele pentru propria persoană, aceasta nu poate decide decât el însuși, nimeni nu are dreptul să intervină brutal în viața individului pentru a o comanda, programa și dirija. Fiecare este îndreptățit să acționeze asupra propriei persoane așa cum dorește și cum îi dictează conștiința, nevoile, capriciile sau hazardul. Atâta timp cât acțiunile sale nu prejudiciază alți membri ai societății, normele nu pot fi impuse.

În cazul în care anumite fapte sau acțiuni săvârșite de către persoane responsabile nu aduc neajunsuri decât celor care le-au săvârșit, atunci nu poate fi apelată drept contraargument decât "îndatorirea către noi înșine". Se poate vorbi despre autorespect și autoevaluare, acestea însă nu sunt obligatorii din punct de vedere social, politic, economic, intervenția societății pentru a-l aduce pe individ pe calea cea bună nefiind îndreptățită în acest caz. Societatea poate să se decida de consecințele acțiunii respectivului, să-si deroge orice fel de responsabilitate, să-l izoleze și să-l evite, prevenindu-i totodată pe cei neavizati de comportamentul nociv al semenului lor. Asupra individului în cauză nu trebuie să se intervină coercitiv ci doar pedagogic, atrăgându-i-se atenția asupra efectelor negative.

Kant spunea undeva că "nimeni nu mă poate sili să fiu fericit în felul său". Ca ființă rațională, am propriul meu sistem de valori în perimetrul căruia acționez, propriile standarde pe care vreau să le depășesc, propriile obiective și idealuri pe care încerc să le ating. Nu pot accepta să renunț la ele pentru că așa îmi cere societatea. Mă manifest așa cum îmi sugerează propria conștiință și nu o forță exterioară. Nu sunt o roțiță într-un angrenaj, obligată să facă anumite mișcări, altfel riscând a fi înlocuită. Libertatea individuală pozitivă nu poate fi confundată cu libertatea întregului angrenaj. De fapt, aici se nasc cele mai multe conflicte între cele două aspecte ale conceptului de libertate, libertate negativă și libertate pozitivă, pentru că anumite decizii aparținând în mod tradițional sferei libertății pozitive pot să aibă efecte negative asupra celorlalți. Pentru a fi mai explicito, oferim exemplul unui manager al unei firme, foarte bun profesionist și în consecință foarte valoros, care într-un moment critic pentru propria persoană ia decizia de a se retrage din funcție. Acest lucru, așa cum experiența ne-o arată, va avea în mod indirect repercusiuni și asupra acționarilor firmei respective, ale căror acțiuni la bursă vor cunoaște o scădere bruscă, situația fiind percepută pe piață ca una de instabilitate. Acționarii se vor simți frustrați și îndreptățiți să ceară socoteală consiliului de

administrație și managerului în cauză, cerându-i acestuia din urmă să revină asupra hotărârii.

Iată așadar o întâmplare care duce la apariția unor evidente contradicții și la interferențe între cele două niveluri ale libertății. Și iată cum: situația demisiei este bineînțeles reglementată de legislație, este prevăzută în statutul societății, aceasta însă nu poate împiedica apariția unor neajunsuri atât în ceea ce privește libertatea pozitivă, cât și în relațiile cu alți membri ai societății, lezându-le interesele.

Evident că totul se petrece într-un cadru legal prestabilit, creat în acest sens. Pentru a-și proteja investițiile, acționarii fac apel la diverse metode de factură materială, psihologică, morală pentru a reuși să revoce decizia managerului. Sunt îndreptățiți ei să acționeze în acest mod, urmărindu-și propriile interese? În deplină logică liberală, răspunsul ar fi pozitiv. Conflictul nu se naște aici. La acest nivel totul este clar, toți cei implicați, atât timp cât respectă regulile, au dreptul la propria opinie. Acționarii au dreptul să ia decizii în ceea ce privește buna desfășurare a activității societății și cum acțiunea în cauză este de natură să creeze probleme, pot să întreprindă orice acțiune legală pentru a-l determina pe respectivul manager să revină asupra propriei hotărâri. Însă în planul deciziei acestuia apare conflictul. Interesul imediat îi cere să demisioneze. Totuși, în spiritul ideii de libertate, trebuie să țină cont și de interesele celorlalți. Dacă demisia sa nu ar duce la scăderea valorii acțiunilor la bursă, totul ar fi în regulă. Dar așa cum stau lucrurile, în mecanismul luării deciziei se naște un conflict între latura pozitivă și latura negativă.

Pentru a atinge libertatea pozitivă, trebuie să demisioneze, așa a dedus rațional că este cel mai bine pentru persoana sa. Conform conceptului teoretic definit de Berlin, dacă nu ar proceda astfel, libertatea sa ar fi aservită ideii generale de bunăstare. Cele mai grave concesii în ceea ce privește valorile liberalismului sunt făcute tocmai având ca lait motiv bunăstarea colectivă. Însă dacă demisionează, va leza interesul în slujba căruia s-a angajat. Libertatea negativă, adică aceea de a nu atenta la libertatea semenilor prin acțiunile proprii, va fi și ea încălcată.

În concluzie, linia de demarcație între cele două tipuri de libertate, dacă există, atunci este foarte fragilă, existând cazuri în care una este negată sau anihilată de cealaltă. Găsirea acestei linii a preocupat multe minți. Filozofi de seama lui Rousseau, Kant, Fische sau gânditori și creatori de teorie economică cum ar fi Adam Smith, David Ricardo, J.S. Mill, Fr. von Hayek, L. von Mises sau M. Friedman, pentru a menționa doar câțiva din lungă listă ce ar putea fi enumerată în acest sens, s-au simțit derutați când și-au pus o asemenea problemă. A trăi liber înseamnă a te supune rațiunii proprii. Dar, dacă sunt rațional, atunci trebuie să admit că și ceilalți vor dori să trăiască după propria voință. Ceea ce-mi doresc eu poate constitui obiectul dorinței oricui. Frontiera între dorințele mele și cele ale semenilor trebuie trasată. Rațiunea în numele căreia trăiesc îmi impune acest lucru. Cum este posibil să trasez această graniță fără a-mi încălca propriile valori? Răspunsul este foarte simplu și nu poate veni decât din direcție liberală: făcând apel la rațiune. "Un stat rațional (adică liber) este acel stat care va fi guvernat de legi cu

care oamenii raționali ar fi, în mod nesilit, de acord, pe care ei înșiși le-ar promulga dacă ar fi întrebați ce anume doresc".

Transpusă la nivel economic, această rațiune n-o are decât piața liberă. Prin mecanismele sale bine stabilite, într-un cadru liber concurențial în care prețul să reflecte exact situația existentă la un moment dat, piața este cea mai elocventă exemplificare a raționalității. Se știe exact care sunt regulile, modul de reacție al fiecăruia poate fi prevăzut, principiile după care se acționează sunt aceleași pentru toți: principiul hedonistic și interesul individual. Nimic mai simplu și totodată nimic mai eficient, totul desfășurându-se conform principiilor declarate ale liberalismului.

Bibliografie

- 1 Aristotel Statul Atenian, Edit. Agora, Iași, 1992
- 2 Isaiah Berlin Patru eseuri despre libertate, Edit. Humanitas, București, 1997
- 3 Milton Friedman Capitalism și libertate, Edit. Enciclopedică, București, 1995
- 4 Fr. A. Hayek Drumul către servitute, Edit. Humanitas, București, 1997
- 5 Fr. Von Hayek Constituția libertății, Edit. Institutul European, Iași
- 6 J.S. Mill Despre libertate, Edit. Humanitas, București, 1996